

PAPER DETAILS

TITLE: Câhiliyye S irlerinin Perspektifinden Fil Hâdisesi

AUTHORS:

PAGES: 157-170

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1150622>

CÂHİLİYYE ŞÂİRLERİNİN PERSPEKTİFİNDEN FİL HÂDİSESİ

Elephant Incident from the Perspective of Contemporary Poets of Jaahiliyyah

Galip YAVUZ

Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagat Anabilim Dalı
Assistant Dr., 29 Mayıs University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Eloquence, İstanbul/Turkey

galipyavuz58@gmail.com

Çeviren: Bilal DOĞAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagat Anabilim Dalı
Graduate student, Pamukkale University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Eloquence, Denizli/Turkey

dgn.hfz.bll.1416@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-1177-4568>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Çeviri Makale/ Translated Articles

Geliş Tarihi/Date Received: 10/01/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/06/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2020

Atıf/Citation: Yavuz, Galip. “Câhiliyye Şâirlerinin Perspektifinden Fil Hâdisesi”. çev. Bilal Doğan. *Universal Journal of Theology* 5/1 (2020): 157-170.

Câhiliyye Şâirlerinin Perspektifinden Fil Hâdisesi

Öz

Milletlerin târihinde bazı hâdiseler sebep ve sonuçları itibarıyla toplumun belleğine kazınmış ve canlılığını uzun süre devam ettirmiştir. Olayın bıraktığı iz fert ve toplum bazında farklı yansımalar yaparak çeşitli yorumlarla bir sonraki nesillere taşınmıştır. Fil hâdisesi de bu anlamda Arap yarımadasında vuku bulan önemli olaylardan biridir. Olayın meydana geldiği zaman dilimi ve sonrasında etkileri, dönemin söz ustalarının dilinde gündeme taşınmıştır. Her ne kadar fil hadisesi K. Kerimde son derece vezir bir biçimde anlatılmış olsa dahi biz olayın görgü şahitlerinin duygu ve düşüncelerini kendi perspektiflerinden aktarıtlarını, özellikle de cahiliye kültür ve algısının yansımasını göstermesi bakımından anlamaya değer bulduk. Bizzat olaya işaret eden beyitleri edebi yönden ve aynı zamanda şairinin ruh dünyasına etkisi açısından anlamaya çalışarak bir nebze de olsa, olayı o günün gözüyle aktarmış olduk.

Anahtar Kelimeler: Fil hâdisesi, Câhiliyye, Şâir, Şiir, Ebrehe.

Elephant Incident from the Perspective of Contemporary Poets of Jaahiliyyah

Abstract

There are some events in the history is engraved in the memory of the people. Continued vitality for a long time. The events has left at memory of societies some different traces and moved various interpretations to the next generation's. So the elephant incident is one of the important events that took place in the Arabian Peninsula.

The effects of time and after the event occurred, the masters the of promise has moved to the agenda. Although it is extremely terse manner has been told of the elephant incident in the Qoran, they transferred the events from their perspectives. Especially it is very important to show the reflection of the culture and the perception of jahiliyya.

Keywords: The elephant incident, Kaaba, jahiliyya, the Arabian Peninsula, Abraha, Poets of the pre-Islamic era.

Giriş

Bu konuyu fil hâdisesine bizzat tanık olan veya izlerini gören şairlerin perspektifinden, söylemiş oldukları şiirler aracılığıyla ele almaya çalışacağız. Bu olayın görgü tanığı olmaları sebebiyle, dile getirmiş oldukları şiirleri incelediğimizde fil hâdisesinin etkilerini daha iyi anlama şansımız olacaktır. Konuyla ilgili Fil sûresinde vârid olan ayetlerin ayrıntılarına girmemekle beraber konumuzla bağlantılı olduğu yerlerde onlara da değineceğiz. Biz fil hâdisesini öncelikle şiirlerin beyitlerini açıklayarak edebî yönden, daha sonrasında ise şairlerin ruh dünyasına etkisi açısından incelemeye çalışacağız. Zira konuya her iki açıdan bakmak daha kapsamlı olup bir bütünlük arz etmektedir.

Rivayetler bize Yemen'de Ebrehe adında bir hükümdar olduğunu söylemektedir. Bu hükümdar, Habeş kralı adına çok büyük bir kilise inşa ettirerek Arapların Mekke'de bulunan Kâbe'den yüz çevirmelerini ve bu kiliseye rağbet etmelerini arzulamıştır. Fakat Araplar kendilerini bu mukaddes evi inşa eden Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in torunları olarak gördüklerinden dolayı

Kâbe'den vazgeçmemişlerdir. Zira bu durum onlar için adeta bir övünç kaynağıydı. Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma isteği de buradan kaynaklanıyordu.¹

Biz bu çalışmamızda fil hâdisesine tarih penceresinden bakarak ayrıntılarına girmeyeceğiz. Ancak biz o dönemdeki bazı şairlerin dile getirdikleri şiirleri inceleyerek onların his ve gözlemlerini ele alacağız. Şairlerin ilham kaynağını daha iyi anlayabilmek için de Ebrehe'nin, ordusunu alarak Kâbe'yi kuşatmasına neden olan psikolojik sebebi zikretmeyi uygun buluyoruz. O, insanların Kâbe'ye hürmet ettiklerini ve Arap yarımadasının her yerinden ziyaret ettiklerini görmüştü. Kâbe genel olarak insanların, özel olarak da Arapların nezdinde önemli bir konuma sahipti. İşte bu durumu Ebrehe kendi egemenliği için bir saygısızlık ve bir küçümseme olarak addetmiş olmalıdır. Zira insan kendisinde zayıf bir yön gördüğü zaman rakibindeki güçlü olan bu yönü dâima yok etmeye çalışır. Olay ise şu şekilde cereyan etmişti: Bazı Araplar Yemen'de kiliselere yakın yerlerde yaşamaktaydılar. Bir gece bir kilisenin civarında ateş yakmışlar fakat o yeri terk ederlerken ateşi söndürmemişlerdi. Onlar gittikten sonra ateş rüzgâr aracılığıyla bir kiliseye sıçrayıp kiliseyi yakıp kül etmişti. Ebrehe de bu durumu öğrendiğinde adeta sinirden tepesi atmış ve kendi inancını yüceltmek isteyerek Kâbe'ye saldırı amacıyla işe koyulmuştu.² Ardından Sanâ'da, dünyada eşi benzeri olmayan muazzam bir kilise inşa ettirmiş ve bununla Arapların Kâbe'den yüz çevirmelerini ve bu kiliseye yönelmelerini arzulamıştı.³ Bunun yanı sıra kaynaklarda Ebrehe'nin Kâbe'yi ilk başta yıkma gibi bir amacının olmadığı, onun sadece o kiliseyi yaptırmak isteyip en güzel şekilde yaptırdığı fakat daha sonrasında bir bedevînin gizlice bu kiliseye bevletmesinden dolayı sinirlenip Kâbe'ye saldırmak ve onu yıkmak için ordu hazırladığı bilgisi bulunmaktadır.⁴

Kâbe'ye yapılan bu saldırının ardından birçok kimse bu konu hakkında konuşmuş ve bundan bahsetmiştir. Doğal olarak söz ustası olan şâirler de bu konuyu şiirlerinde işlemişlerdir.

¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal* (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, ts.), 2/71; Ebu'l-münzir Hişâm b. Muhammed Ebu'n-nadr b. Sâib b. Bişr el-Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2000), 1/46; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-arab kable'l-islâm* (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001), 6/210.

² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-ku'rân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 24/609-612; Ebu'l-leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm* (b.y. y.y. ts.), 3/619-620; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî en-Nisâbüri, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 10/291.

³ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, 3/619-620.

⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-kur'ân*, 10/291.

Şâirler ve Şiirleri

Abdullâh b. Ziba'râ⁵

Mekke'nin göz bebeğinden geri durun / Zira o, kutsal çiğnenmezdir

Akyıldız kutsal gecelerde yaratılmadı / Hiçbir saygın kişi Kâbe'ye saldırarak değildir

Ordunun komutanına sor ne gördüğünü / Bilenler bilmeyenlere haber verecektir

Altmış bin asker dönemedi yurtlarına / Dönebilenler de hayatlarını sürdürmüş değildir

Onlardan önce de 'Âd ve Cürhüm oradaydı / Kulların ötesinde onu koruyacak olan, Allah'tır...⁶

Şiirin anlamı: Ey Ebrehe ve Ebrehe'nin ordusu! Mekke'den uzaklaşın, çünkü o kutsaldır. Ona zarar vermek isteyen her kim olursa olsun helâk olur. Hatta Allah yıldızları ve Akyıldız'ı (Şi'râ) Mekke'yi kutsal kıldığı vakitte yaratmamıştır. Dünyadaki hiçbir kimse ona saldıramaz. Eğer bu bilgilerden

⁵ Ebû Sa'd Abdullâh b. ez-Ziba'râ b. Kays b. Adî el-Kureşî es-Sehmî. Babasının ismi Ziba'râ, annesinin ismi ise Âtike bint Abdillâh b. Umeyr el-Cumahî'dir. Câhiliyye devrinde Kureyş kabilesinin önde gelen şâirlerinden birisiydi. Mekke fethedilinceye kadar Müslümanların karşısında durmuş ve onların aleyhine çalışmalar yapmıştır. Fetihden sonra Necran'a kaçmış fakat Hassân b. Sâbit'in şiirini duyduğu vakit Mekke'ye geri dönüp özür dilemiş ve Müslüman olmuştur. İslâm'ı kabûl ettikten sonra peygamber efendimizi s.a.s. metheden şiirler yazmış ve Peygamber efendimiz s.a.s. ona bir elbise hediye etmiştir. Şiirlerinde fil hâdisesinden, Mekke'nin saygınlığından, Kâbe'nin dokunulmazlığından, Ficâr savaşından ve Muğire oğullarının bu savaşta ki yiğitliklerinden söz etmiştir. Kendisinde iz bırakmış ve şiirlerinde belirtmiş olduğu olaylardan birisi de şu şekildedir: Kusay'dan olan bir grup insan bir konu hakkında istişâre yapmak üzere Dâru'n-nedve'ye gitti ve Abdullah b. Ziba'râ da onların istişârelerini dinlemek için onlarla beraber Dâru'n-nedve'ye girmek istedi fakat bunu içeriye almadılar ve başlarından savdılar. Bunun ardından Abdullah b. Ziba'râ da Dâru'n-nedve'nin kapısına onların aleyhinde bir şiir yazdı. Onlar bu şiiri görüp okuduklarında hiç hoşlarına gitmedi ve bu şiiri yazanın Abdullah b. Ziba'râ olduğunu anladılar. Bundan sonra onu yakalayıp dövdüler, saçını kestiler ve büyük bir kayaya bağlayıp bırakıp gittiler. En sonunda Abdî Menâf oğullarından birisi onu bu durumdan kurtarmıştır. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî, *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ* (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, ts.), 57; Ebû Kays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1992), 4/87.

⁶ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâ'il b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimeşkî eş-Şâfi'î, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1986), 2/175; a.mlf. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed b. Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 8/464-489; Faysal b. Abdu'l-Azîz b. Faysal b. Hamed el-Mübârek, *Tevfîku'r-Rahmân fi dîrûsi'l-Kur'ân*, thk. Abdu'l-Azîz b. Abdullâh b. İbrâhîm ez-Zeyr Âl Muhammed (Riyad: Dâru'l-'Âsime, 1996), 4/534; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Me'âfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/57; Ebu'r-Rabî' Süleyman b. Mûsâ b. Sâlim b. Hassân el-Kelâ'î el-Himyerî, *el-İktifâ' bimâ tezammenehu min meğâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1420), 1/90; Abdullâh Abdu'l-Cebbâr & Muhammed Abdu'l-Mün'im Hafâcî, *Kıssatü'l-edeb fi'l-Hicâz*, (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, ts.), 500.

emîn olmak istiyorsan ordunun komutanı Ebrehe'ye sorabilirsin. Zira o, ordusuna ve kendisine neler olduğuna şahit oldu. Sana ve diğer bilmeyenlere bunları haber veren kişi bu durumu çok iyi bilmektedir. Ebrehe'nin ordusu altmış bin askerden müteşekkildi fakat Ebrehe ve yanındaki birkaç kişi dışında hiçbir kimse bu olaydan sağ çıkıp Habeşistan'a varamadı. Ebrehe de çok ağır yaralı olarak ulaşabildi.⁷ Fakat o da az bir süre sonra hayatını kaybetti. Ebrehe'nin Mekke'ye girmesinden önce 'Âd ve Cürhüm kabilesi bulunmaktaydı. Ama Allah herkese karşı bu mukaddes mekânı muhafaza etmiştir.

Abdullâh b. Ziba'râ'nın bu beyitleri dile getirdiği anda içinde bulunduğu psikolojik durumu, daha İslam zuhur etmeden Kâbe'nin hiçbir zaman zarara uğratılamayacağına kâni olması şeklinde özetleyebiliriz. Bu durumun böyle olmasının sebebi ise Kâbe'ye zarar verme amaçlı birçok girişimin hüsrana sonuçlanmasıdır. Nitekim Ebrehe'den önce Kâbe'ye zarar verme kastı içerisinde olan müşrikler emellerine kavuşamamış ve hiçbir şey elde edememişlerdir. İşte bu deneyimlerin ardından insanlarda Kâbe'ye hiçbir şekilde zarar verilemeyeceğine dâir sarsılmaz bir kanaat meydana gelmişti. Bu durumdan anlaşıyor ki Abdullâh b. Ziba'râ Ebrehe'ye ve onun ordusuna beyitler vâsıtasıyla vecîz bir şekilde şöyle söyleyerek nasihatte bulunmaktadır: Mekke'ye herhangi bir şekilde zarar vermeye kalkışmadan ayrılın buradan. Çünkü eski zamanlardan beri hiçbir kimse bu kutsal mekâna karşı haddini aşmaya muktedir olamamıştır, özellikle de Mekke'nin göz bebeği olan Kâbe'ye karşı. Şâirin ruh halinden ve inancından, şiirinde kullanmış olduğu "kâne (كان)" fiilinin bu bağlamda nâkıs fiil değil de tam fiil olduğu anlaşılmaktadır. Anlamı ise Mekke'nin hem geçmişte korunaklı bir yer olduğu hem de bu korunaklı olması durumunun devam etmekte olduğudur. Zira şairimizin inancına göre Mekke her zaman ve her durumda muhafaza edilmektedir. İşte bu durum bize buradaki "kâne" fiilinin nâkıs değil de tam olduğunu açıkça göstermektedir. Şayet bu fiil nâkıs addedilirse hem bağlamla hem de şâirin tutumuyla çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır. Abdullah b. Ziba'râ burada, hangi durumda ve hangi vakitte olursa olsun Mekke'ye kötülük yapmaya kalkışan kişinin Allah tarafından cezaya çarptırılacağını kastetmektedir. Şâirimiz bir de kutsallığın / dokunulmazlığın (hurmet) hem mekânsal -Kâbe gibi- hem de zamansal -Şi'râ diye tabir edilen yıldızların yaratılmadığı zaman gibi- olduğunu ifade etmektedir. Haram aylar da bu zamansal hürmetten kaynaklanmaktadır. Ayrıca Mekke-i mükerreme'nin günah ve yanlış işlerle hürmetsizliğe uğraması da haram kılınmıştır.

Daha sonraki beytinde şâir belâğî bir üslup olan iltifat üslûbuna başvurmaktadır. Başta Ebrehe'nin ordusuna hitap ederken sonrasında hitabını başka

⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, 10/293.

bir kimseye çevirmektedir. Başkalarının ibret alabilmesi ve aynı hataya düşmemeleri için nasihat etme ihtiyacı duyması onu bu iltifat üslûbunu kullanmaya sevk etmiştir. Son beytinde de tekrar başkalarının işlemiş oldukları cürümlerden ibret almaktan ve bu durumun akıllı olan insanlara yakışacağından söz etmiştir.

Ebu'l-Kays b. Eslet⁸

*Habeşlilerin fili gününde Allâh'ın eseridir / Kâbe'ye doğru yöneltmeye her kalkış-
tıklarında çakılıp kalması*

Kancaları fillerin belinde altında / Burnunu yarıdılar, koptu

Kırbacını kılıca çevirdiler / kafasına yaralar verdiler

Sırtını dönüp yolundan çekip gitti / cezaya çarptırıldı oradakiler

Şiirin anlamı: Onlar fili Kâbe'ye saldırması için oraya doğru yönlendirdiklerinde filin o yöne doğru gitmekten kaçınması Allâh'ın takdîridir. Onlar Kâbe'ye doğru yürüyüp onu yıkması için kancalarını file batırıyorlardı. Ne var ki fil onların tüm bu çabalarına rağmen yerinden kımıldayıp Kâbe'ye doğru yürümedi. Ardından hançerleriyle fili yaraladılar fakat fil yine de yerinden kalkıp gitmedi. Sonunda işlemiş oldukları bu zulümden ötürü ordu-daki herkes aşağılanmış bir halde oradan uzaklaşarak kaçışmaya başladı.

Ümeyye b. Ebî's-Salt Abdullâh b. Ebî Rabî'a⁹

⁸ Vâil oğullarından olan Sayfî b. Eslet b. Zeyd Evs kabilesinin önde gelen meşhur şâirlerinden birisidir. Evs kabilesi Hazrec kabilesine gâlip geldiği zaman bu başarı ona atfedilmiştir. Ebû Kays b. Eslet Hanîf dinine mensûp birisiydi. Müslüman olmak istemiş fakat bunu bir yıl ertelemişti. Bunun akabinde bir yıl geçmeden vefat etti. bk. Ebu'l-Hasen İbnü'l-Esîr İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî marifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvad & Âdil Ahmed Abdu'l-mevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/42; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdi'l-berr b. 'Âsım en-Nemerî, *el-İstî'âb fî marifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 4/1734; Ebu'l-Kâsım ibn Asâkir Ali b. Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medîneti Dimeşk*, thk. Amr b. Gurâme el-'Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 24/264.

⁹ Ebû'l-Kâsım Ümeyye b. Ebî's-Salt Abdillâh b. Ebî Rabîa b. Avf es-Sekafî Tâifli olup câhiliyye döneminin bilge şâirlerinden birisidir. Kadîm kitaplara vukûfiyeti vardı. İslam ortaya çıkmadan önce Dimeşk'e gitmişti. Câhiliyye devrinde içkiyi kendilerine haram kılmış ve putlara tapınmayı reddetmiş kişilerden birisiydi ve ibâdet amacıyla râhip cübbesi / eski elbise (مِسْح) giyerdi. Dimeşk'ten sonra Bahreyn'e gidip orada sekiz yıl kalmış ve bu sırada İslam zuhur etmişti. Daha sonra Tâif'e geri dönmüş ve peygamber efendimiz s.a.s. hakkında sorular sormuştu. Ona peygamber efendimizin s.a.s. peygamberlik iddia ettiğini söylediklerinde hemen onların yanından ayrılarak Mekke'ye Rasûlüllâh'ın yanına gidip kendisinden Kur'ân ayetlerini dinledi. Bunun ardından peygamber efendimizin yanından ayrıldı ve Kureyşliler onun yanına gelerek Hz. Muhammed s.a.s. hakkındaki fikrini sordular. O da Rasûlüllâh'ın hak üzerinde olduğunu kabul ettiğini söyleyince ona tâbi olup olmadığını sordular. Bunun üzerine Ümeyye b. Abdillâh henüz tâbi olmadığını fakat bu konuyu düşünceğini ifade etti ve ardından Şam'a yolculuk yaptı. Rasûlüllâh s.a.s. Medine'ye hicret edip Bedir savaşı vuku

*Duruverdi fil Muğammes'te¹⁰ / Ayağı kesilmiş gibi başladı sürünmeye
Adeta olduğu yere yapışarak / sâbit, yerinden oynatılmaz bir kaya gibi
Etrafındadır Kinede'nin kahraman liderleri / Savaşlarda en yiğit olanları
Arkalarında bıraktılar onu topyekûn dağıldılar / her birisinin kırıldı kemikleri
Allah katında kıyâmet günü tüm dinler / Hanîf dini müstesnâ bâtıldır*

Şiirin anlamı: Fil Kâbe'ye doğru yöneldiğinde Mekke civarında Muğammes adı verilen bir yerde duruverdi ve bunun akabinde sanki boğazlanmış-çasına emekleyerek ve sürünerek çok az bir mesafe katedebildi. Daha sonrasında ise büyük bir kaya parçası gibi yerinde sâbit, hiç hareket etmez bir duruma geldi. Etrafında Habeşistan ve Kinde kabilesinin en önde gelenleri ve en güçlü adamları, kahramanları toplanmıştı fakat nafiye. Onlara güç ve kuvvetleri hiçbir fayda sağlamadı. Başlarına o azap geldiği vakit dağılıp saçıldılar ve ellerinden hiçbir şey gelmedi. Sonunda da hepsi helâke uğradı. Son olarak da vaaz ve nasihat vererek şiirini şu şekilde bitirmektedir: Allah katında kıyâmet günü bütün dinler geçersizdir ve o dinlere tâbi olanlar helak olacaktır fakat Hanîf dini o gün Allah'ın râzı olduğu ve kabul ettiği dindir.

Abdullâh b. Kays er-Rukayyât¹¹

*Fil ile gelen Ebrehe ona kötülük dokundurmak istedi / Ama ordusu hezimete uğramış olarak kaçıp gitti
Üzerlerine kuşlar taşlar yağdırmaya başladı / Adeta recmedilen birisine dönüştüler*

O ki her kim saldıracak olursa ona / Mağlûp ve çirkin bir halde kalıntı olarak döner yurduna

Şiirin anlamı: Ebrehe Kâbe'ye alçaklık yapmak istedi fakat o kaybetmiş, aşağılanmış ve yenik bir vaziyette geri dönmek zorunda kaldı. Azap onları, birbirlerini takip eden sürüler halinde akın eden Ebâbîl kuşlarıyla yakalay-

bulduktan sonra Ümeyye b. Abdillâh Müslüman olmak üzere Şam'dan geri geldi. Fakat Bedir savaşında bazı akrabalarının öldüğünü öğrendiğinde bundan çekinip geri durdu ve Tâif'e gidip ölünceye kadar orada kaldı. Ümeyye b. Abdillâh'ın şiirleri birinci tabakadan olmasına karşın şiirlerinde Arapların bilmediği bir takım kelimeler olduğundan dolayı dilciler onun şiirleriyle istidlalde bulunmamaktadırlar. Ümeyye b. Abdillâh kitapların başına "Senin isimle Allahım" yazısını yazan ilk kişi olarak bilinmektedir. bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/23; Seyfüddîn el-Kâtib, *Şerhu divâni Ümeyye b. Ebi's-Salt* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 7-8; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 9/278.

¹⁰ Mekke bölgesinde Ebrehe'nin filinin çöktüğü yerdir. bk. Seyfüddîn el-Kâtib, *Şerhu divâni Ümeyye b. Ebi's-Salt*, 47.

¹¹ Abdullâh b. Kays er-Rukayyât câhiliyye dönemi şâirlerinin en önde gelen isimlerinden birisidir. Hatta Abdullâh b. Ziba'râ'dan sonra şâirlerin en iyisiydi ve İslâm'ı kabul edenlerin arasındaydı. bk. İbnü's-Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ*, 2/648; *Divânü Abdillâh b. Kays er-Rukayyât*, thk. Muhammed Yûsuf en-Necm (Beyrut: Dâru sâdır, 2009), 1-192; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/176.

verdi. Üzerlerindeki semâdan yağmur yağar gibi onlara taş yağdırdılar. O taşlar başlarından girip arkalarından çıkıyordu. Ebrehe'nin ordusu sanki Hac'da şeytan taşlama vaktine rastlamıştı. Şu bir gerçektir ki her kim olursa olsun veya hangi ordu olursa olsun eğer Kâbe'ye saldırmaya kalkışırsa onun da âkıbeti böylece perişan olmaktır. Geriye de sadece hezîmete uğramış ordunun kalıntısı, birkaç eri kalır ki neler yaşadıklarını duyursun insanlara.

Bu helâk olma durumu Allâh'ın bir kanunudur. Nitekim peygamber efendimiz Hz. Muhammed s.a.s. kıyâmet alâmetlerinden birini şöyle buyurarak açıklamıştır: *Bir ordu Kâbe'ye saldırarak ve aralarındaki herkes yerin dibine geçirecek*. Bunun üzerine Hz. Âişe vâlidemiz peygamber efendimize s.a.s. "Ey Allah'ın Rasûlü! Aralarında sâlih kişiler olsa bile hepsi yerin dibine geçirilecek mi" diye sordu? Peygamberimiz de "Evet ama niyetlerine göre diriltilecekler" buyurdu.¹²

Şâirlerin ve Şiirlerinin Psikanalizi

Bir şâirin, şiirini muktezâ-i hâle uygun olarak dile getirmesi belâgatın gerekleri arasındadır. Bu kurala istinâden edebî bir metni analiz etmek istediğimizde metnin bizatihi kendisine bakmadan önce mutlaka sözün sahibini ve söze muhâtap olan kişiyi göz önünde tutmalıyız, onları dikkate almalıyız. Abdulmuttalib'in dile getirmiş olduğu aşağıdaki şiirini bu açıdan ele alacağız.

Ey Allâhım! Kul kendi evini korur / Sen de kendi evini koru

Asla gâlip gelemes onların haçı / hâinlikleri senin tuzağına

Onları kıblemizle baş başa bırakacak olduysan / sana yakışanı emret

Bu beyitleri okuyan birisi, peygamber efendimizin s.a.s. dedesi Abdulmuttalib'in Kâbe'nin yanındayken dile getirmiş olduğu bu ifadeleri çok korktuğu ve dehşete kapıldığı için söylediğini zanneder fakat gerçek bunun tam aksinedir. Zira o bu sözlerini kendisinden son derece emîn olarak söylemiştir. Bunu onun bağlanmış olduğu dinî inancına nazaran söyleyebiliriz. O, İbrâhîm'in a.s. dini olan Hanîf dinine inanmış bir kişiydi ve Kâbe'nin Allah katındaki değerini yakînen bilmekte, onun mutlaka korunacağından hiçbir şüphesi bulunmamaktaydı. Bundan dolayı Abdulmuttalib Ebrehe'den Kâbe'ye saldırmaktan vazgeçmesini istemedi fakat el koymuş olduğu develerini kendisine iade etmesini talep etti. Ebrehe Abdulmuttalib'den duyduğu bu sözlerle çok şaşırdı ve ona cevaben şöyle söyledi: Senin hakkında bir şeyler işittiğimde gözümde büyümüştün, seni gördüğümde gözümde daha da büyüdüün fakat senden bu sözlerini duyunca gözümde çok düştün. Ben buraya evinizi yıkmaya geliyorum, sen ise bana develerini soruyorsun, olacak şey değil. Bunun üzerine Abdulmuttalib ona Allah'a olan sonsuz güveniyle şöyle

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr, (b.y. Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), 2/149.

cevap verdi: Ben develerin sahibiyim, o evin de koruyucusu olan bir sahibi var.¹³

Abdulmuttalib Kâbe’de yukarıdaki beyitleriyle Allah’a dua ettikten sonra kavmi Kureyş ile birlikte bir dağın tepesine çıkmıştı. Onun dağa çıkmasındaki sebep Allah’ın Ebrehe’ye ve ordusuna vereceği cezayı görmek istemesiydi. Çünkü o biliyordu ki Allah’ın azabı onlara mutlaka inecektir. Ama onların başına ne tür bir ceza geleceğini henüz bilmiyordu. Allah’ın onlara kesinlikle bir belâ göndereceğinden emin olduğu için şiirinde de onların hezimete uğrayacağını açıkça ifade etmiştir.

Abdulmuttalib şiirinin ikinci beytinde şunları ifade etmektedir: Bu aşağılanmış kişilerin işledikleri hatadan ötürü zafer elde etmeleri mümkün değildir. Çünkü onlar psikolojik açıdan mağlûp bir vaziyettedirler. Zira hatalı olan taraf kendisine güven duyamayacağı için psikolojik açıdan zaten hezimete uğramış oluyor. Onların yenilgiye uğratılacaklarını Abdulmuttalib şiirinde te’kîd nunu ile ifade etmektedir ve bu bağlamda te’kîd nunu onun, Allah’ın kendi evini muhafaza edeceğine ve Ebrehe’yi hezimete uğratacağına dâir inancını ortaya koyan güçlü bir delildir.

Son beytinde ise Abdulmuttalib, Ebrehe’nin ve ordusunun eğer Kâbe’den uzak durmazlarsa Allah’ın mutlaka evini henüz bilemedikleri bir yolla koruyacağını ifade etmektedir.

Abdulmuttalib şiirinde zarfıyyet ifade eden “izâ (إِذَا)” edatını değil, bek-lenti / ihtimal ifade eden şart edatlarından “in (إِنْ)” lafzını kullanmaktadır. Örneğin “Eğer Zeyd gelirse ona ikram et” cümlesi Zeyd’in gelmesinin mutlaka olacağını değil ama olabileceğini gösterir. Fakat “Zeyd geldiğinde ona ikram et” cümlesi ise Zeyd’in mutlaka geleceği kanısını uyandırır. Abdulmuttalib’in sözünde de durum böyledir. Onun Allah’ın yardımının geleceğine dâir kesin bir inancı ve sarsılmaz bir güveni vardır. Ama yardımın geç gelmesi bir yönüyle beklenebilen bir şeydir. Tabi bu durum güven ve inançla çelişkili olabilecek bir şekilde değildir.

Nüfeyl b. Habîb

Bize selam verip kutlamayacak mısın ey Rudeyne / Sabahla birlikte sizin de gözünüz aydın olsun

Ey Rudeyne! Eğer görseydin ki sakın görme / Muhassab’ın yanında bizim gördüklerimizi

Beni mazûr görüp halime şükrederdin / Kaçırduğumuz şeylere de üzülmezdin

¹³ bk. Abdü’l-melik b. Hüseyin b. Abdü’l-melik el-’Isâmî el-mekkî, *Simtu’n-nüccûmi’l-’avâlî fi enbâi’l-evâil ve’t-tevâli*, thk. Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd & Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-’ilmiyye, 1998), 273; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi’l-’Arab kable’l-İslâm*, 7/81.

Allah'a hamdettim kuşları gördüğümde / Aynı zamanda üzerimize yağan taşlardan kortum

Her birisi Nüfeyl'i soruyor / sanki onlara borcum varmış gibi

Nüfeyl b. Habîb'in Fil Hâdisesine Dâir Şiirini Dile Getirdiği Ortam

Ebrehe'nin ordusu Fil suresinde de belirtildiği üzere taşlarla helâke uğramış ve yenilip çiğnenmiş ekin gibi olmuşlardı. O ordudan birkaç kişi kurtulmuş ve geldikleri yolu kaçar bir vaziyette aramaya koyulmuşlardı. Bu sırada onlar Yemen'e gitmek üzere kendilerine rehberlik etmesi için Nüfeyl b. Habîb'i sorup duruyorlardı. Çünkü o bu yolları iyi biliyordu. Nüfeyl b. Habîb sevgilisi Rudeyne'ye yukarıdaki beyitte olduğu gibi hitap ederken, çok büyük bir telaş ve kaygı içerisinde olacak ki meramını böyle ifade ediyor. Kendisinin, Allah'ın Ebrehe'nin ordusuna göndermiş olduğu azaptan kurtuluşunu bir mucize ve olağanüstü bir durum olarak görüyordu. Rudeyne'sine şöyle demektedir: Şayet sen bu büyük felaketi ve azabı görüp benim nasıl sağ çıktığıma şahit olsaydın beni elbette bu kısa ayrılığımızdan dolayı kınamayacak ve aksine mazur görüp affedecektin. Zira ben Muhassab denilen mekânda terdirgin ve korkmuş bir vaziyetteydim. Kuşları gelirken gördüğümde sevindim, çünkü biliyordum ki Allah hiç şüphesiz Ebrehe'nin ordusunu cezalandıracaktı. Fakat aynı zamanda onları vuran taşların bize de isabet etmesinden korktum. Şairin *"Her birisi Nüfeyl'i soruyor / sanki onlara borcum varmış gibi"* beytinden yaşamış olduğu diğer bir psikolojik sıkıntı da ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki borçlu olan birisi borcunu ödemek zorunda olup böyle bir durumda moral bozukluğu ve depresyon yaşamaktadır. Ebrehe'nin ordusundan kurtulmak üzere kaçışan kişiler de hep bir ağızdan Yemen'e gitmek üzere rehberlik etmesi için Nüfeyl b. Habîb'i sorduklarında o da bu felaket ve azabın yanında bir de böyle bir psikolojik darlık içerisinde girmişti.

Nüfeyl b. Habîb'in şiirinde vârid olan bazı lafızlar, içerisinde bulunmuş olduğu psikolojik külfeti ve yaşamış olduğu darlığı açıkça göstermektedir. Örneğin son derece yerinde kullanmış olduğu ve cümleye ekstra açıklık, güzellik ve tekit anlamı katan itiraz cümlesini ele alabiliriz.¹⁴ Şiirdeki bu cümle *"ki sakın görme"* ifadesi olup onun bu sözü, maruz kalmış olduğu sıkıntıyı gözler önüne sermektedir. Çünkü böyle bir sıkıntıyı çekmiş ve böylesine bir korkuyu yaşamış olan bir kimse diğer insanların başına bu tarz bir acının gelmesini arzu eder ve ağzından istemsizce bu temennisi dökülür. Nitekim Nüfeyl b. Habîb'in de bu temennisi *"ki sakın görme"* ifadesi ile şiirinde yerini bulmuştur.

¹⁴ bk. Muhammed b. Hamza Turgud el-Aydîni, *el-Hevâdî fî şerhi'l-mesâlik*, thk. Ali Bulut (Samsun: y.y. 2009), 161-168.

Kullanmış olduğu lafızlardan bir diğeri de “küll (كل)” kelimesidir. Bu kelime genellik / umûm ifade eden lafızlardan birisidir. Burada kullanıldığı bağlamda tüm fertleri kapsadığını ifade eder. Yani kaçışan kişilerden her birisi Nüfeyl b. Habîb’i kendisine Yemen’e giden yolu göstermesi için arayıp sormuştur.

Şayet birisi sana bir şey soracak olsa ve ona cevap versen veya bir kişi senden bir şey istese ve sen de onun isteğini yerine getirsen herhangi bir problem olmaz fakat bu durum birçok kişiden defalarca tekrar ettiğinde içinde bir sıkıntı ve darlık bulursun. İşte Nüfeyl b. Habîb’in maruz kaldığı şey de bunun gibidir. Kaçışıp kurtulmaya çalışanlardan her birisi kendisine cevap vermesini bekliyordu. Bu sebeple nefsinde kendisinden kaçamadığı bir yükümlülük hissetmiştir. Bu sıkıntısını da “*sanki onlara borcum varmış gibi*” sözüyle dile getirmiştir.

Abdullâh b. Kays er-Rukayyât’ın Şiirinin Psikanalizi

Fil ile gelen Ebrehe ona kötülük dokundurmak istedi / Ama ordusu hezime uğramış olarak kaçıp gitti

Üzerlerine kuşlar taşlar yağdırmaya başladı / Adeta recmedilen birisine dönüştüler

O ki her kim saldıracak olursa ona / Mağlûp ve çirkin bir halde kalıntı olarak döner gerisin geriye...¹⁵

Abdullâh b. Kays er-Rukayyât’ın şiirine bakan birisi onun Ebrehe ve ordusuyla alay ettiğini ve Kâbe’yi yüceltip ona hürmet ettiğini fark edebilir. Şâir bu her iki manayı da birbirleriyle ilişkili ve birbirlerine bağımlı yapmak istemiştir. Şiirinde kullanmış olduğu “كَيْد (hile, tuzak, aldatmaca vb.)” kelimesi mana açısından “كَيْنَة (kin, garez, nefret vb.)” kelimesi ile örtüşmektedir. Bu durum bize şâirin, şiirini söylerken içerisinde olduğu psikolojik hali açıklamaktadır. Yani şâir, Ebrehe’yi ve ordusunu alay konusu haline getirmiştir. Bunu ikinci şatır (beytin iki kısmından her biri) teyit etmektedir. Şâir burada bize şunu söylemeyi hedeflemektedir: Ebrehe nasıl Kâbe’ye, onun Rabbine ve ehline kötülük yapmayı arzuladıysa yüce Allah da ona öylece hezimet, azabı ve ölümü tattırdı. Burada şâirin böyle bir cezaya çarptırılmasına ne derece sevindiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü şâir Kâbe’yi müdafaa etmekten aciz kalmıştı. Aciz kalan birisinin psikolojik durumu ancak kendisini bu hale düşüren kimsenin hezime uğramasıyla düzelir, bu sayede mesrûr olur ve galip geldiğini düşünür. Bu sebeple Şâir, Ebrehe ve ordusuyla alay etme yoluna başvurmuştur. Diğer bir yönden baktığımızda da şöyle bir durumun olduğunu

¹⁵ *Dîvânü Abdillâh b. Kays er-Rukayyât*, 192; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 2/221.

görmekteyiz: Her dâim kazanmaya alışmış güçlü bir kişinin en büyük hezimet ve başına gelebilecek en büyük acısı düşmanlarının kendisiyle alay etmesidir. Zira o böyle bir durumdayken alay edilme yerine ölmeyi tercih eder. İmâm Şâfi de bu manayı “ Düşmanların alay konusu olmak tam bir beladır ”beytiyle dile getirmektedir.¹⁶ Buradan hareketle diyebiliriz ki şâiri bu durumda Ebrehe ve ordusuyla alay etmeye sevk eden sebep ona yapabileceği en büyük eziyeti yapmak ve verebileceği en büyük rahatsızlığı vermek istemesidir. Namağlup birisine onun hezimete uğramasıyla alay etmekten daha kötü bir şekilde ceza verilemez. Sanki şâir şöyle demek istemiştir: Her kim en çirkin fiili işlemeye yeltenirse en acımasız cezaya uğratılır ki o da hezimetleriyle alay edilmesidir.

Ayrıca görülmektedir ki Şâir, Ebrehe ile alayını muhataplarına nasihatin-den daha önce zikretmiştir. Bundaki amacı onların ders ve ibret alarak Ebrehe’nin yaptığı hatayı yapmamalarıdır. Alayını ikinci beyitte teyit etmesi de buna delalet etmektedir. İkinci beytiyle Ebrehe’nin ve ordusunun, üzerlerine kuşlar üşüştüğünde adeta taşlarla recme uğrayan bir konumda olduklarını ve diğer insanların üzerlerinde hilâl varken onlarda böyle bir manzaranın olduğunu söylemektedir.

Kâbe’yi yüceltmesine gelince son beytinde bazı nasihatlerle beraber bunun gerekliliğine işâret etmiştir. Bu bağlamda Kâbe’yi yüceltmek için “كَبَّةٌ” ism-i işâretinden daha iyisi tercih edilemezdi. Çünkü bu ism-i işâretteki elif harfi uzaklık için, kef harfi ise hitap içindir. Buradaki uzaklık manevî olup ifade ettiği anlam yüceltme ve hürmettir.

Şiirin son kısmına baktığımızda onun yüceltme ile alayı birbirine bağlı kılmak istediğini görüyoruz. Bunu yüceltme ve hürmet lafızları ile Ebrehe ve ordusuyla alay ettiği lafızları bir arada kullanmak suretiyle gerçekleştirmiştir. Bu lafızlar da son beytin birinci ve ikinci şatırlarıdır.

Sonuç

Bu çalışmamız ile peygamber efendimiz Hz. Muhammed’e s.a.s. vahiy in-meye başlamadan önce meydana gelmiş olan fil hâdisesinin Hicâz bölgesindeki insanların, özellikle de Mekke ve çevresinde yaşayan kimselerin his dünyasında büyük izler ve acılar bıraktığını görmüş olduk. Bu da duyguların, dil üstatları olan şâirlerin dillerinde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Daha sonra bu hâdisi hakkında şâirlerin söylemiş olduğu bu şiirler, fil suresini tefsîr etmek isteyen müfessirlerin ve tarihî açıdan, bu olayı bizzat yaşayanların veya etkilerine yakından şâhit olanların dilinden aktarmak isteyen tarihçilerin başucu kaynağı olmuştur.

¹⁶ bk. *Divânü’l-imâm eş-Şâfi’î* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2005), 18.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm

Abdullâh Abdu'l-Cebbâr & Muhammed Abdu'l-Mün'im Hafâcî. *Kıssatü'l-edeb fi'l-Hicâz*. b.y.: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, ts.

Aydîni, Muhammed b. Hamza Turgud el-Aydîni. *el-Hevâdî fi şerhi'l-mesâlik*. thk. Ali Bulut. Samsun: y.y., 2009.

Âyid, Ahmed vd. *el-Mu'cemü'l-'arabiyyü'l-esâsî*. b.y.: Arap Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (alesco), 1227.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh* nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

Cevâd Ali. *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1. Basım, 1987.

Ceyyânî, Mus'ab b. Muhammed b. Mes'ûd el-Huşenî el-Ceyyânî el-Endelüsî. *İmlâü'l-muhtasar fi şerhi garîbi's-siyer*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim e-Cumahî el-Basrî. *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ'*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, ts.

Dîvânü Abdillâh b. Kays er-Rukayyât. thk. Muhammed Yûsuf en-Necm. Beyrut: Dâru sâdır, 2009.

Dîvânü'l-imâm eş-Şâfi'î, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.

Faysal b. Abdu'l-Azîz b. Faysal b. Hamed el-Mübârek. *Tevfikü'r-Rahmân fi dîrûsi'l-Kur'ân*. thk. Abdu'l-Azîz b. Abdullâh b. İbrâhîm ez-Zeyr Âl Muhammed. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1996.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî & İbrâhîm es-Sâmerrâî. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.

'İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdü'l-melik el-'İsâmî el-mekkî. *Simtu'n-nücûmi'l-'avâlî fi enbâi'l-evâil ve't-tevâli*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcût & Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdi'l-ber b. Âsım en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimeşkî eş-Şâfi'î. *Târihu medîneti Dimeşk*. thk. Amr b. Gurâme el-'Amravî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdi'l-Kerîm b. Abdi'l-Vâhid eş-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvad & Âdil Ahmed Abdu'l-Mecîd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâ'il b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfi'î. *el-Bidâye ve'n- nihâye*. thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâ'il b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şâfi'î. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed b. Selâme. Riyad: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Ümmi Kâsım, Ebû Muhammed (Ebû Ali) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî. *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-meânî*. thk. Fahreddîn Kabâve & Muhammed Nedîm Fâzıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1992.
- Kelâî, Ebu'r-Rab' Süleyman b. Mûsâ b. Sâlim b. Hassân el-Kelâ'î el-Hımyerî. *el- İktifâ' bimâ tezammenehu min meğâzî Rasûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1420.
- Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bîşr el-Kelbî el-Kûfî. *Kitâbü'l-esnâm*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2000.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1. Basım, 1422/20002.
- Seyfeddîn el-Kâtib. *Şerhu dîvânî Ümeyye b. Ebi's-Salt*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l- Hayât, ts.
- Semerkandî, Ebu'l-leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî. *Bahru'l-'ulûm*. b.s.: y.y., ts.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n- nebe-viyye li'bni Hişâm*. (Mustafa Dîb el-Begâ'nın anlatımıyla).
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2000.
- Ziriklî, Ebû Kays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımeşkî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.